

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 324

İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri

Kutlu Doğum Sempozyumu - 2001

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	97581
Tas. No:	297-92 KUT.D

ANKARA
2003

ÇAĞDAŞLAŞMA DÖNEMİ METODOLOJİK HADİS TENKİDİ YÖNTEMLERİNİN MAHİYETİ¹

Dr. İbrahim HATİBOĞLU

I. GİRİŞ: BİRKAÇ MÜLAHAZA

Değerli ilim adamları, sevgili konuklar;

Çağdaşlaşma dönemi metodolojik hadis tenkidi yöntemlerinin mahiyetine geçmeden önce, bu oturumun konusuyla da bağlantılı olarak, *inkâr* kelimesi ve ona izafe edilen kavramlar hususunda, bir iki söz söylemek ve tebliğimle ilgili, yanlış anlamaya müsait bazı noktalara açıklık getirmek istiyorum: Bilindiği üzere *inkâr* kelimesi, ifade ettiği anlam itibariyle, zihinde nâhoş bir çağrışım yapmaktadır. Dinî literatürde de, iradî (kasdî) olarak Allah'ın varlığını ya da diğer inanç konularına dair bazı esasları kabul etmeme gibi, son derece önemli hususlar için kullanılır. Bu meyanda, sünnetin de, dinin en temel esaslarından olduğu tartışılmaz bir vakıdır. Bununla birlikte, çağdaş hadis tenkitlerinde, bilinçli olarak ifade edilmiş bir karşı çıkış (*inkâr*) söz konusu edilmediği müddetçe, bu nitelikte bir *inkâr*dan bahsetmek imkansızdır. Bu sebeple, hadis eleştirisi söz konusu olduğunda, *inkâr* yerine tenkit ifadesinin kullanılması daha doğrudur. Meşhur şarkiyatçı Ignaz Goldziher sonrası dönemde, özellikle Arap dünyasında yazılan polemik tarzı çalışmalar bir yana, dinî literatürde *sünnet inkârı* (*inkârü's-sünne*) ifadesinin geçmemesi, bunun yerine pek nadiren *hadislerin reddedilmesi* (*reddü'l-ehadîs*) veya *hadis inkarı* (*inkârü'l-hadîs*) gibi, rivayetlerle sınırlı bir *inkâr*dan söz edilmesi, daha çok ise *hadislerin temyizi* (*temyüzü'l-hadîs*) ifadesinin kullanılması bu anlayışın sonucu olsa gerektir. Buna ilaveten, geleneksel metodolojinin, rivayet temelli bir nitelik arz etmesinin de bir sonucu olarak, *sünnet tenkidi* (*nakdü's-sünne*) ifadesi kaynaklarda yer almazken, *hadis tenkidi* (*nakdü'l-hadîs*) ifadesine nadiren de olsa yer verilmiş, buna karşı râviler veya ricâl söz konusu edildiğinde ise sürekli olarak *tenkit* (*nakdü'r-ricâl*) ifadesi kullanılmıştır. Bu yönüyle çalışmamızda işaret edilen, gerek ferdf gerekse metodolojik yaklaşımlara yönelik eleştiriler, bütünü ile tenkit geleneği içerisinde, daha güzele ve

¹ Sempozyumun bu bölümünün sünnet eleştirilerine tahsis edilmesi ve çalışmalarına paralel olarak benden, İslâm dünyasının çağdaşlaşma sürecinde hadise yönelik eleştirileri ele alıp onların kritiğini yapmam istenmesi dolayısıyla, burada söz konusu dönemdeki yaklaşımlar tenkidî bir gözle ele alınacaktır. Modern dönem sünnet eleştirilerinin hadis çalışmalarına müspet katkıları da ayrı bir çalışma konusudur.

doğruya ulaşma gayesiyle yapılan çabalar olarak değerlendirilmeli, klâsik ya da çağdaş anlamda, tenkit geleneğini karşısına alan bir yaklaşım tarzında görülmemelidir.

Yine, hadislerin birbirinden bağımsız olarak reddedilmesinin de bu hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyeti kesinleşmesi pahasına bir reddediş değil, delilden hareketle, o ifadenin Hz. Peygamber'e ait olmadığı fikrinden kaynaklanabileceği de dikkate alınmalıdır.² Pek tabii ki, sözün ona aidiyetinin kesinleştiği durumlarda reddediş *bi-linçli inkâr (kasdî)* olarak nitelendirilir. Mütevatir haberler dışındaki rivayetlerde ise bu şartın gerçekleşmesi imkânsızdır. Dolayısıyla bir yaklaşımı inkârcı olarak tavsif etmek için, ya kesinliği tartışılmaz bir haberin inkârı söz konusu olmalı ya da inkâr dil ile ikrar edilmelidir. Bu durumda, metodolojik hadis eleştirisi bağlamında sünneti bütünüyle inkâr ettiklerini beyan eden Ehl-i Kur'an ekolü savunucuları dışında, *teorik anlamda* sünnet inkârcısından söz etmek zordur.³ Ehl-i Kur'an ekolü hariç, hadislere eleştiri yöneltten hiçbir grup, sözgelimi, sünnet temelli genel ahlâkî ilkeleri ve fiilî tevatüre dayalı bazı ta'abbudî uygulamaları inkâr etmemektedir. Yine, ileri sürülen fikir veya metodoloji, sonuç itibarıyla toptan inkârı doğursa bile *açık beyan* bulunmadıkça, birliğin korunmasına yönelik olarak *inkâr saymama* tavrının sürdürülmesi gerektiği kanaatindeyim. Bu açıdan bakılırsa, İslâm tarihinde, bu anlamda sünnet inkârcısı ekolden söz etmek nerede ise imkânsızdır.

Tebliğin bütünlüğü içerisinde tatbik çalışacağım *tenkit olgusu* hakkında da bir iki hususa işaret etmek istiyorum: Bilindiği üzere, nakle dayalı bilgi bağlamında, eleştiri geleneğini İslâm tarihinde sistemli bir şekilde uygulayan ilk nesil ehl-i hadistir. Bu sebeple, tenkit etmek ve tenkit edilmek, bizim esas sorumluluklarımız arasında yer almaktadır. Geleneksel anlamdaki tenkit büyük ölçüde delile dayalı, ferdî tavırlar için söz konusu olmakla birlikte, bir düşüncenin genel çerçevesine bakarak kişi ve fikirleri hakkında kanaat sahibi olmak da yine hadis ilmi geleneğinin bir gereğidir. İyi niyetinden ve yapıcılığından asla şüphe duyulmayan, çağdaşlaşma dönemi hadis eleştirileri konusundaki farklı kanaatlerin, tenkit geleneğine öncelikle hadisçilerin sahip olduğu dikkate alınarak, tahammülle karşılanması, daha da önemlisi, iç tutarlılığın sağlanması için özeleştiri yapabilmenin ve fikirleri muhasebe etmekten geri durmanın yanlışlığının bilincine varılması gerekir. Dolayısıyla burada ileri süreceğim bazı görüşler bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Şunu da ifade etmeliyim ki, hadis tetkiklerinde eleştirel tavır sergileyenleri, şariyatçılarla aynı tutma, onları İslâm dışı kabul etme, sünnet ve hadis düşmanı gör-

² Geleneksel hadis usûlüne göre de, bir hadis hakkında sahih hükmünün verilmesi onun "nefsü'l-emirde" sahih olduğu anlamına gelmeyip tetkikler sonucu bu hükmü ulaştığını ifade eder. Yine sözün uydurma olarak nitelendirilmesi de onun kesin olarak uydurma olduğu anlamına gelmez. Şu halde her iki durumda da "özü itibarıyla" bir kesinlik iddiası söz konusu değil ancak ulaşılan hüküm itibarıyla bir kesinlikten söz edilebilir.

³ Kaldı ki inkâr ve iman gibi hususlar inanca dayalı meseleler olup, bu konuda ancak kesin delile ya da beyana dayalı hüküm verilebilir.

me gibi bir tutum içerisinde olmam gibi bir durum söz konusu değildir. Değerlendirmelerin şarkiyatçıların yaklaşımlarıyla paralellik arz ettiğinin söylenmesi ya da fikirler arasında böyle bir ilişki kurulması da bu bağlamda bir itham gibi değil, durum tespiti olarak algılanmalıdır. Çağdaş manada tenkit geleneğinin ilk defa Batı'da ortaya çıkması dolayısıyla, geliştirilmeye çalışılan *yeni metodoloji* ile şarkiyat araştırmalarında uygulanan usûl arasında benzerliklerin bulunması tabii olduğu kadar, anlamayı kolaylaştırmak ve daha ileri düzeyde araştırmalara imkân sağlamak amacıyla bu tür benzerliklerin kurulması da yeni yöntemin kontrolü bakımından bir zorunluluktur. Ne var ki, burada metodoloji ve uygulaması konusundaki benzerlik ve farklılıklarda, şarkiyatçıların sâikleri ile müslüman münekkitlerin sâiklerinin bütünü ile aynı olmadığı da hesaba katılmalıdır. Bununla birlikte burada yapılmak istenen, düşülmesi muhtemel hatalara dikkat çekmek ve eleştiriler bağlamında, üzerinde durulan hususların önemini vurgulamaktır.

İşaret edilen hususlar doğrultusunda, tebliğimde yapmaya çalıştığım, yaklaşık son iki yüz yıldan beri tedricî olarak sistemleşme eğilimi gösteren hadis eleştirileri hakkında tarihi bir çerçeveye çizme, ardından da metodolojik anlamda, hadislere yönelik ortaya atılan değerlendirmeler üzerine bazı tespit ve tekliflerde bulunma teşebbüsüdür. Bu sırada, konunun tabiatı ve sınırlarının genişliği gereği, sık sık genel hükümler vereceğimden dolayı öncelikle sizlerin müsamahanıza sığınıyorum.

II. KAPSAM VE KISA BİR TARİHÇE

Bu tebliğ boyunca, *çağdaşlaşma dönemi* olarak ifade edeceğim tarihî süreç, İslâm dünyasının fiilen sömürgeleştirme girişimleriyle yüz yüze geldiği XIX. yüzyılın başlarından itibaren günümüze kadar devam etmekte olan bir zaman dilimini içine almaktadır. Yine, Hint alt kıtası, Mısır ve kısmen Anadolu aydınlarının (reformist, islâhatçı, İslâmci, modernist temayüllerin) zamanla sistemleşme gayretlerine dönüşen çabaları, tebliğimin fikrî ve coğrafî zeminini oluşturmaktadır. İfade ve anlama kolaylığı sağlayacağı düşüncesi ile, bu çalışmada söz konusu süreç, *oluşum dönemi* ve *sistemleşme dönemi* çağdaşlaşma çabaları şeklinde iki kategoride değerlendirildi. Bu bağlamda, Seyyid Ahmet Han Hint alt kıtası oluşum dönemi çağdaşlaşma hareketlerinin öncülerinden birisidir. Ahmet Han, klâsik metotta hadislerin sıhhatini tespit amacıyla kullanılan cerh ve ta'dil ilminin yetersiz kaldığı, metin tenkidinin yapılmadığı, *Sahîhahayn*'ın esasen tümü ile sahih olmadığı gibi bazı hususlarda, genelleme tarzında kanaatler ileri sürmekle birlikte, sistemli bir tenkit yöntemi önermemiştir. Yine onun, bütünü ile geleneksel tenkit yöntemlerini reddettiğini söylemek doğru değildir.⁴ Zira Ahmet Han, büyük ölçüde önceki ihyâcı geleneğin hadis tenkid usûlünden faydalanmıştır. Ne var ki, o da şarkiyatçılar gibi, *Kütüb-i sitte'nin huku-*

⁴ Sözelimi, *Kitâb-ı mukaddes* eleştirilerini, onun sened-i muttasıl ile peygamberlere ulaşmadığı anlayışına bina eder.

kun yanılmaz kaynakları değil, müslümanların ilk birkaç neslinin tarihî yaşantı ve düşüncelerinin bir kaynağı olduğunu savunmuştur. Ona göre hadisin delil olması için, önce Kur'an'a arz edilmesi, uygunsa alınması ve ayrıca Hz. Peygamber'e aidiyetinin de kesin olması şarttır. O, ayetler kadar hadislerden de dayanağı bulunan ci-had, melek, şeytan, mucizeler, faiz/riba, hadler gibi konularda genel kanaate aykırı görüşler ileri sürmüştür. Ahmet Han, kanaatlerini daha ileri götüren talebesi Çerağ Ali ile birlikte siyasî ve fikrî yayılcı anlayışlara açık bir yöntem izlemiş, bu sebeple kendi toplumundan büyük tepki görmüştür.⁵ Dolayısıyla her ikisinin de siyasî ve fikrî anlamda iç içe yaşadıkları hıristiyan misyonerler ve şarkiyatçılar ile karşılıklı etkileşimleri söz konusudur. Bu anlamda, ilk dönem şarkiyatçıların kullandığı Batılı çağdaş araştırma yöntemleri, (akılcılık, tarihselci yaklaşım, Biblical criticism) hadis ilimlerine Goldziher'den önce bu iki araştırmacı tarafından tatbik edilmiş, hukûkî-ahlâkî hadis, dinî-dünyevî hadis gibi ayrımlar öncelikle onlar tarafından yapılmıştır. Yine şer'î hukukun kaynağı olarak sadece Kur'an'a vurgu yapılması, mucizevî ve gaybî bilgilerin uydurma olduğu gibi görüşler öncelikle onlar tarafından savunulmuştur. Oluşum dönemi hadis eleştirilerinin temel sâikinin, bünyesinde çok çeşitli unsurları (bid'at ve hurafeler) barındıran geleneksel yapıda gözükken ve yoğun misyoner faaliyetleri karşısında bunları izahta ortaya çıkacak zorluklardan kurtulmak olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

Oluşum dönemi Mısır yenilikçilerinden Efganî ve Abduh'tan ilki siyasî aktivitesi diğeri de ilmî derinliği ile temayüz etmiştir. Efganî siyasî aktivitesi dolayısıyla İslâm dünyasının pek çok yerinde bulunmuş ve sömürgecilığe karşı insanları harekete geçirmenin yollarını aramış, Abduh ise hocasının yolunun açmazlarını görerek, ilmî konulara ve Ezher başta olmak üzere, İslâm dünyasında eğitimin ıslahına önem vermiştir.⁶ Dolayısıyla hadis konusunda her ikisi de bir sistem önerebilmiş değildir. Batı'daki tartışmaların da etkisi ile, günün popüler meselesi mucizeler konusunda Abduh, Ahmet Han kadar cesur davranmamıştır. Bununla birlikte, hissî mucizeler ve tabiat hadiseleri konusunda benzer vurguları yapmış, ne var ki daha çok, fizikî olaylarda olduğu gibi, içtimâî olaylarda da tabiat kanunlarının geçerliliği görüşünü öne çıkarmıştır. Bu yaklaşım, elbette hadislerde anlatılan hissî mucizelerle de doğrudan ilgilidir. Sünnetin delillliği konusunda Abduh'un vurgusu fiilî tevatüredir. Teorik bağlamda, Abduh'u hadis inkârcısı saymak mümkün değildir. Zira ona göre haber-i vâhitler de bağlayıcıdır.⁷ Ancak ona göre, sadece haber-i vâhidin ulaştığı kimse ona

⁵ Fazlurrahman bu ikisini de bütün halinde sünnet karşıtı olarak görmektedir. Bu iki şahsiyetin öncülük ettiği Ehl-i Kur'an cemaati dışında Ebû Reyve ve Tevfik Sıdkî gibi birkaç kişi daha sünnete bütünü ile karşı çıkanlar arasında değerlendirilebilir.

⁶ Osmanlı medreselerinin ıslâhı amacıyla dahi 26 Cemâziyelâhîr 1304 (22 Mart 1887) tarihinde dönemin Şeyhülislâmına "Lâihatü'l-ıslâh ve't-ta'limî'd-dîni" adıyla bir ıslah programı sunduğu bilinmekte olup, önerinin metni "Lâihatü't-ta'limî'd-dîni li'l-memleketi'l-Osmâniyye" başlığı ile neşredilmiştir (*el-Menâr*, yıl 12, sayı 9, s. 889).

⁷ Ancak bu ölçüye hiç kimse sahip olamayacağı için, pratikte bunun anlamı yoktur. Zira hadisler söz konusu olduğunda haberin kaynağı Hz. Peygamber'dir. Sahabe dışında haberin ondan duyulması imkansızdır. Sadece haberi biz-zat işiten sahabe ona inanmak zorundadır.

inanmak zorundadır. Bu tür yaklaşımlarına rağmen Abduh ve öncesi hadis tenkidinin ana vafını, İslâm'ın klâsik dönemindeki ferdî hadis tenkitlerine benzetmek daha doğrudur. Kanaatimizce, bu tarvrın, şarkiyat eleştirilerinin nispeten kendilerinden sonra sistemleşmesi ile de alâkasının bulunduğu hesaba katılmalıdır. Sistematik yaklaşımların henüz şekillenmediği bu safhada, mütevâtir kavramı, haber-i vâhitler ve rivayetlerin kabul şartları, bazı konulara dair rivayetlerin uydurma olduğu gibi hususlara daha çok önem verilmiş, aynı dönemde şarkiyatçılar da benzer delilleri sıkça kullanmıştır. Öte yandan bu dönemde yapılan eleştirilerin büyük ölçüde akıl ve bilimi esas alan (sineğin kanadında bulunan zehir ve panzehir, acve hurması, çörek otu, mantar suyu gibi bitkilerin şifa olup olmadığı tartışmaları gibi) konulara dair yaklaşımlar olduğunu söylemek mümkündür.

Oluşum dönemi tenkitçiliği ile eşzamanlı olarak, Goldziher'in sistemleştirmeye çalıştığı şarkiyat hadis tetkiklerinin etkisi, onun, reform yanlısı Yahudilik hareketi içerisinde yer alması dolayısıyla, gerek Batı'da gerekse İslâm dünyasında bir süre gecikmeli olarak yankı buldu. Dolayısıyla Mısır'da Abduh,⁸ Hint alt kıtasında Emir Ali sonrası yenilikçilik hareketleri büyük ölçüde oluşum döneminin problemlerinin tartışıldığı, aşırılıklarının giderilmeye çalışıldığı ve Batı tenkit metodolojilerinin daha yakından tanınıp içselleştirilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Yine bu dönemde, Batı'da hadise yöneltilen tenkitler değişik yollardan öğrenilmiş ne var ki bunlar, fikrî temelde bazı düşünsel motivasyonlar (aksiyom) olsa da, arka plâna ve görüşlerin asıl sahiplerine işaret edilmeksizin,⁹ ilmî tetkikler sonucu ulaşılmış kanaatler biçiminde müslüman çevrelerde dile getirilmeye ve İslâm toplumunun tepkileri açısından problemli görülen hususlar uygun bir üslupla aktarılmaya çalışılmıştır.

Söz konusu süreçte her iki bölge yenilikçileri de Anadolu aydınları tarafından yakından takip edilmiş, buralardaki fikir hareketleri İstanbul merkezli entelektüel faaliyetlerde yönlendirici olmuştur. *Sırâtı müstakîm* mecmuası etrafında bir araya gelen İslâmcı aydınlardan Mehmet Akif'in, Mısır ıslahatçılarından yaptığı seçmecî çeviriler, özü itibarıyla onlara ait fikirleri üslûbu ile ölümsüzleştirdiği şiirler, Ahmet Hamdi Aksekî ve Ömer Rıza Doğrul'un kısmen notlar ekleyerek yaptığı çeviriler bu çerçevede önemli ip uçları niteliğindedir. Ne var ki, bu dönem Anadolu aydınları da diğer yenilikçiler gibi hadis tenkidine dair bir sistem arayışı içerisine girmemişlerdir. Batı'da, Goldziher'in hadis tetkiklerinde uyguladığı metodolojinin¹⁰ farkına varılıp mes-

⁸ Gençlik çağlarında Ortadoğu'ya yaptığı (1873) altı ayı bulan seyahati dolayısıyla Goldziher bu dönemin meşhur ıslahatçıları Abduh ve Efganî ile de karşılaşmış, Efganî ile emperyalizm ve içtimaî ıslahat konularında müzakerelerde bulunmuştur. Abduh'tan ise Arapça dersleri almış ve dinî eğitimin ıslâhı konusunda tartışmalarda bulunmuştur.

⁹ Oysa bu dönemde, özellikle Ezher'in geleneksel eğitimine karşı modern eğitimi yaymak gayesi ile açılmış olan Kahire Üniversitesi'ne ve Batı üniversitelerinin esas alarak eğitim veren Aligarh üniversitesi Batı'lı hocalarla bu fikirleri savunan aydınların bir arada bulunduğu mekanlardı. Ancak bu aşinalık, Fazlurrahman'ın ortaya koyduğu gibi "içselleştirilmiş" bir tenkit yönteminin gelişmesine dönüşmemiştir.

¹⁰ Goldziher'in metodu ve düşünce arka plânı için bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Goldziher'in Fikrî Alt Yapısı ve Metodunun Hadise Yaklaşımına Etkisi Üzerine", (Yayımlanmamış makale).

lektaşlarının Goldziher hakkındaki önyargılarının ortadan kalkması ile birlikte, yeni terkîbî/kombine metot¹¹ daha yaygın biçimde, araştırmalara tatbik edilmeye başlandı. Daha önceden aşına olunan Reinhard Dozy ve Leone Caetani'ye ait ferdî eleştirilerin ardından, Anadolu ilim çevreleri Goldziher'in sistemli eleştirileri ile ilk defa Alfred Guillaume'un İstanbul Üniversitesi'nde 1953 yılında verdiği bir dizi hadis konferansı ile doğrudan tanışmış oldu. Öte yandan bu gelişmelere paralel olarak Batı'da Joseph Schacht, Goldziher'in metodunu, ağırlıklı olarak hukukî çerçeveye sınırlı olmakla birlikte, daha da geliştirme gayreti içerisinde idi. Bunun sonucu, XX. yüzyılın ilk yarısında Batı'ya, eğitim amacı ile gönderilen müslüman araştırmacılar gittikleri her yerde Goldziher'in ve Schacht'ın metodunu iyi bilen ve araştırmalarına uygulayan şarkiyatçı hocalarla karşılaşma imkânını elde etti. Bu karşılaşma ile, Goldziher'in dinî metinler bağlamında ortaya attığı, Schacht'ın da, hukukî hadislere tatbik edip, isnadı da sisteme dahil etmeye çalıştığı metodoloji, ancak XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genç kuşak müslüman araştırmacılarca ele alınıp farklı bir üslupla dile getirilmeye başlandı. Türkiye'de, hadis tetkiklerinde yeni metodoloji arayışlarının da itici gücü olan Fazlurrahman bu konumdaki bir figürü temsil etmektedir. Dolayısıyla sistemleşme süreci bakımından nispeten mesafe almış yaklaşım olarak, bir "Fazlurrahman ekolü"nden söz edilebilir.

Tarihî seyirle ilgili bu genel değerlendirmelerin ardından farklı dönemlere ayrılması mümkün olan *oluşum dönemi* ve *sistemleşme dönemi* aydınlarını hadislere yaklaşımları itibariyle şu şekilde tanımlamak mümkündür: Ana eğilimleri temsil eden Mısır, Hint alt kıtası ve Anadolu ıslahatçı düşünürleri arasında oldukça yakın bir ilmî, fikrî ve kültürel temas söz konusu idi ve her bir çevrenin ileri gelenleri kendi muhatapları arasında uygun biçimde fikrî iletişimi sağlıyordu. Özellikle fiilî işgali yaşayan Hint bölgesi yenilikçileri sömürge idaresinin isteklerine daha fazla rıza gösterirken, Mısır ve Anadolu aydınları, daha çok siyasî muhalefeti, buna paralel olarak da ilmî muhalefeti temsil eden ve bu anlamda geleneği tenkit eden bir metot izlemişlerdi. Siyasî alandaki bu geleneğe karşı çıkış, hadise bakışı da içine alacak şekilde tenkidî bir yöntemin şekillenmesinde etkili oldu.

Yine, her iki dönem yenilikçi düşünürlerin karşılaştıkları problemler dolayısıyla, karşı çıkmaları gereken çok geniş bir geleneksel yapının bulunması, onları sınırları çok belli olmayan *muhayyel* bir İslâm tasavvuruna inanmaya ve düşündükleri bu İslâm'ı gerçek İslâm olarak tanıtma çabası içinde olmaya itmiştir.¹² Yine müslüman

¹¹ Burada "terkîbî/kombine" ifadesinin kullanılması, Goldziher'in metodunun çok yönlülüğü dolayısıyladır. Bunda onu yönlendiren dinî düşünce, siyasî arka plân, ilahî dinlerin kökeni hakkındaki kanaati, yenilikçi yaklaşımı, İslâm dünyasındaki ıslâhat hareketleri ile ilgisi, tarihî-filolojik metodu kullanması, dinî metinlerin mitolojik çerçevede incelenmesi gibi bir dizi faktör söz konusudur.

¹² *Life of Mahomed* (I-IV, London 1856) adlı eserin müellifi William Muir'in, Ahmet Han için söylediği "Ben onun savunduğu İslâm'ı eleştirmiyorum, benim eleştirdiğim İslâm geleneksel İslâm" sözü de Hamilton A. R. Gibb'in, yenilikçilerin hayalî İslâm'ından söz etmesi de bu tespit paralelinde değerlendirmelidir.

münekkitlerin tamamı için söz konusu olan ortak nokta, hayatlarının belirli bir safhasında köklü bir değişim süreci yaşamalarıdır. Bu değişim, büyük ölçüde onların Batı metodolojisini tanımalarına paralel bir şekilde gerçekleşmiştir. Elbette bu değişimi değerlendiren kişinin duruşuna göre, bir uyanış olarak görmek mümkün olduğu gibi, kendi değer yargılarını bırakıp Batı değerlerini benimseme gibi görmek de mümkündür. Oluşum dönemi hadis eleştirileri ile sistemleşme süreci içerisindeki eleştiriler arasındaki temel fark ise, sistemleşmenin tabiatı gereği, düşüncelerin somutluktan soyutluğa¹³ kaydırılması, böylece halkın eleştirilerinden kurtulma yolunun benimsenmesidir. Ne var ki böyle bir usûl farklılığı ya da sistemleşme, savunulan fikirlerin özü itibarıyla değişmesi sonucunu doğurmamıştır.

III. BATI METODOLOJİSİ BAĞLAMINDA ÇAĞDAŞ HADİS TENKİDİ YÖNTEMİ

İslâm dünyasının fiilen işgali ile daha yoğun biçimde başlayan şarkiyat hadis tetkikleri İslâm toplumunu, kaynaklarını, ve İslâmî değerlerini tanıma sürecinin ardından belirli eserlerin neşri, zafiyetlerin ve eleştiri noktalarının tespiti gibi bir seyir izlemiştir. Batı'nın ihtiyaçlarına paralel biçimde yaşanan bu sürecin ardından, metodolojik tenkit dönemine girilmiştir. Bu gelişmeyi takiben, tanışma ve hayranlık döneminin ardından sürecin devamı olarak, müslüman aydınların şekillendirmeye çalıştıkları çağdaş eleştiri geleneği ile Batı'daki gelişmeler arasında doğrudan ilişkilerin kurulmaya başladığı da bilinmektedir.

Batılı hadis araştırmacıları, İslâm kültür ve medeniyetini tanıma yönündeki bütün gayretlerine rağmen, hadis ile ilgili konuları ele alırken kendi düşünce alt yapılarına göre araştırmalarını yönlendirmekten de geri durmamışlardır. Sözelimi, sünnetin karşılığı olarak kullanılan *tradition* teriminin Batı'da kullanılışı ile sünnet hakkındaki değerlendirmeleri arasında doğrudan bir ilişki vardır ve bu münasebet, hadis araştırmalarının, arka plânının esasını teşkil eder.¹⁴ Bu yaklaşım, aynı ya da benzer ke-limeler kullanılarak, çağdaş müslüman münekkitlerce de benimsenmiş; hangi ifade kullanılırsa kullanılsın, sünnet terimi, geleneksel anlamı ile değil, yüklenen yeni anlamı göre tanımlanmıştır. Sözelimi, Goldziher'in yaptığı, İslâm'ın ilk iki-üç yüzyıllık rivayet tarihi hakkında bir öngöründe bulunmak iken, Fazlurrahman bu öngörü-yü gerçek kabul edip, sonraki dönemler için de ideal uygulama olarak metodolojisinin temelini yerleştirmiş ve bu anlamdaki *dinamik* yapıya hayli müspet atıfta bulunmuştur.

¹³ Musa Carullah Bigiyef'in ortaya attığı "sünnet-i vad'iyye", Sudanlı yenilikçi Mahmud Muhammed Tâhâ'nın ortaya attığı "ikinci mesaj" ve Fazlurrahman'ın kullandığı "yaşayan sünnet" kavramları bu sürecin birer ürünüdür.

¹⁴ Şarkiyatçıların sünnet ile gelenek arasında kurduğu bağlantı, hadislerin, *Hz. Peygamber'den sonraki birkaç asır âlimlerinin söz ve uygulamalarının peygamber sözü olarak nakledilmiş metinler* şeklinde tanımlanmasının temel sebebi-dir.

Yaygın şarkiyat tetkiklerinde kullanılan metodoloji, Goldziher'in şekillendirdiği ve sonraki şarkiyatçıların bazı ilavelerle eksiklerini tamamlamaya çalıştıkları bir yöntemdir.¹⁵ Yöntemin esasını, salt metodolojiden çok, düşüncenin arka plânını oluşturan kabullerle birlikte, yeni metodun insicamlı bir tarzda tatbik edilmesi teşkil eder. Şüphesiz Goldziher, bütünü ile kendi başına bir usûl geliştirmiş değildir.¹⁶ Onun yaptığı, düşünce ve birikimlerinin oluşum ve gelişimi sürecinde hocalarından metodolojik anlamda öğrendiklerini uyumlu bir şekilde araştırmalarına tatbik etmektir.¹⁷ *Muhammedanische Studien* adlı çalışmasının neşrinden yaklaşık on yıl sonra, aynı metodun İslâm tetkiklerinde *kullanılabilir* olduğunun farkına varılması, Batı'da, Goldziher'e olan ilgiyi daha da arttırmıştır. Bu metoda göre, *genel bir teori olarak dinî metinler ile toplumsal gelişmeler arasındaki ilişki ortaya konulduktan sonra, yapılması gereken, metinlerin hangi toplumsal şartların ürünü olduğu ve bu şartların ne şekilde tespit edilmesi gerektiği* konusunu araştırmaktır. Yine metodun bir gereği olarak, araştırmalara başlanmadan önce, tetkik edilen dönem hakkında doğruluğu tartışılmaz, ispata ihtiyaç duyulmayan kesin hükümler (aksiyom, müte'ârife) benimsenir. İlgili deliller toplanırken ve mesele ayrıntılı biçimde ortaya konulurken, başlangıçta kabul edilen asıl amaç asla göz ardı edilmeksizin, bütünlük içerisinde verilmeye büyük özen gösterilir. Şu halde bu metodu, hareket noktası olarak kabul edilen bir amaç, bunu gerçekleştirmek için tarihî kaynaklardan uygun/gerekli malzemenin seçilmesi ve bunun amaca uygun olarak yorumlanması şeklinde üç safhada özetlemek mümkündür.

Gerek araştırmaya konu olan hususların ve dönemin zihinlerde canlanması, gerekse aksiyomlardan hareketle araştırmaların sürdürülmesi bağlamında, modern hadis eleştirileri ile şarkiyatçıların usûlü arasında dikkat çekici paralellikler vardır. Goldziher'in, hadislerin ortaya çıkışı konusundaki görüşü ile Fazlurrahman'ın ya da Ahmet Emin'in bu konudaki görüşü paralellik arz eder. Dolayısıyla bir müte'ârife olarak, bu görüşün kabulünden sonra, isnad tetkikinin fazla anlamı kalmamaktadır. Bu da getirilen yeni usûlün geleneksel metodu tamamen dışlayan bir tavır olduğu, uygulama şekli ve aksiyomları ile yeni yaklaşımın benimsenmesi durumunda şarkiyatçıların ve çağdaş araştırmaların senede müte'allık eleştirel tetkiklerinin ancak, yeni yöntemi desteklemeye ma'tuf olabileceği anlamına gelir.

Öte yandan, şarkiyat tetkiklerini tarihî-filolojik temeli esas alan Batı'lı tenkit yönteminin yahudi asıllı Goldziher tarafından geliştirilmesi, yöntemin hıristiyan asıllı şarkiyatçılarınca kullanmasına da engel teşkil etmemiştir. Hıristiyan kökenli şarkiyat-

¹⁵ Bu ihtiyatlı yaklaşımın sebebi, son zamanlarda Batı'da metodoloji farklılığı dolayısıyla, şarkiyat geleneğine yönelik eleştirel bir tavrın görülmeye başlamasıdır.

¹⁶ Goldziher'in metodunun şekillenmesinde etkili olan Abraham Geiger, Moritz Steinschneider, Alfred von Kremer, Heinrich L. Fleischer, Reinhard Dozy, Heyman Steinthal, Max Müller gibi reform hareketlerinin öncüsü çok sayıda meşhur ilim adamını saymak mümkündür.

¹⁷ Esasen Goldziher bu yöntemleri kullanarak geliştirdiği metodun kendisi de farkındadır ve bu metotla İslâm'a dair yazdıklarının yeni bakış açıları getireceğini ifade etmiştir.

çıların kendilerine has dinî düşüncelerinin etkisi ile yaptığı yorumlar bir yana, uygulanan metot ve metodun uygulanış biçimi büyük ölçüde aynıdır. S. Hurgronje, D. S. Margoliouth, A. Guillaume, J. Schacht, H. A. R. Gibb, Kister, G. H. A. Juynboll gibi şarkiyatçılar, sistemin özüne müdahale etmeksizin, Goldziher'den sonra aynı yöntemi uygulamaya devam etmişlerdir. İnancına dair bakış açısı farklılıkları dışında,¹⁸ Fazlurrahman ekolü de bu güne kadar aynı yöntemin hadis tarihi tetkiklerinde geçerliliğini savunmuş veya araştırmalarında tatbik etmiştir. Bununla birlikte müslüman münekkitler, İslâm kültürünü daha yakından tanımanın da etkisi ile, içerden ve yeni ilavelerde bulunarak, kavramsal gelişmeyi daha ileri noktalara getirmeye çalışmışlardır.

Hadis araştırmalarına yönelik metodolojik yaklaşımların gelişiminde, Batı'da köklü temellere dayanan, metin tenkidi (Biblical criticism) kavramının büyük önemi vardır. Hadis literatürü ve özellikle Kur'an söz konusu olduğunda, bu tartışmaların İslâm kaynakları ile ne ölçüde paralellik arz ettiği dikkate alınmalıdır. Bu anlamda Kitâb-ı mukaddes'in tedvin süreci ile hadisler arasında kurulan paralellik bile sağlam bir temele istinad etmez. Biblical criticism kavramı Batı için önem taşıyordu, zira onun bütünü ile otantikliği konusunda inananları nezdinde bir soru işareti ve sahih olan nüshanın tespiti problemi mevcuttu. XIX. yüzyılın ortalarından sonra bu yaklaşım, cesur şarkiyatçılarca Kur'an'a, fazla cesaretli olamayanlarca da hadislere tatbik edilmiştir. Oysa, inananları nezdinde, Kur'an için böyle bir arayış söz konusu değildi, hadisler ile ilgili tereddütler de büyük ölçüde rivayet geleneği içerisinde, cerh ve ta'dil prensipleri ile aşılmaya çalışılmıştı. Bu sebeple gelenek içerisinde, bugünkü anlamıyla metin tenkidi yapılması söz konusu edilmedi. Ancak bunun yapılmış olması, metinden hareketle rivayetin sıhhatini ihlâl eden engellerin tespit edilmediği anlamına da gelmiyordu. Bu tartışmaların, şarkiyatçılarla müslüman münekkitler arasındaki metodolojik benzerliğe etkisine gelince, genel çerçevede, şarkiyatçıların İslâm ile toplumsal değişme arasında kurdukları paralellik çağdaş münekkitlerce, hadis ile toplumun ihtiyaçları arasında kuruldu; her iki ekol de sonuçta, ihtiyaca binaen birtakım uydurmaların hadis diye ortaya atıldığını ve bunların delil sayıldığını savundu.

IV. ÇAĞDAŞ TENKİT METODOLOJİSİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Metodolojik hadis eleştirileri, ana vasfı itibarıyla şarkiyat çizgisinin bir devamı olması dolayısıyla, genel anlamda aydınlanma çağının temel niteliklerini de büyük ölçüde devam ettirmekte olup; kişilere ve zamana göre değişen oranlarda akılcı, tarihselci, maddeci, deneyci ve olayları sebep-sonuç ilişkilerine göre değerlendiren bir

¹⁸ Sözgelimi İslâm'ın ilâhî kaynaklı bir din oluşu, İslâm'a cahiliyenin tesiri ve sünnetin muhtevası konusunda şarkiyatçılar gibi düşünmemektedir. Musevî şarkiyatçılar İslâm'ın, esas unsur Yahudilik olmak üzere, muhtelif dinî kültürlerin bir karması olduğunu savunurken, hıristiyan şarkiyatçılar, ana unsurun Suriye Hıristiyanlığı olduğunu savunmuşlardır.

yaklaşımı sürdürmüştür. XIX. yüzyılın, bu esaslar çerçevesinde şekillenen yeni ve *insan merkezli* dünya görüşünün etkisi ile, çağdaşçı müslüman, kendi tarihini de bu esaslar doğrultusunda yeniden yazma zorunluluğu hissetti. Düşünce ve dünyaya bakıştaki değişikliğin tabii bir sonucu olarak, aydınlanmacı metodoloji ile, İslâmî birikimin, geriye doğru gözden geçirilip, okunması gerekti ve yeniden yazılması gereken 1400 yıllık bir tarih ile yüz yüze gelindi. Şarkiyatçıların çıkarlarına, en iyi pozitivist metodun hizmet etmesi sebebi ile onların hala bu yöntemi sürdürmelerini makul karşılamak mümkündür. Ancak çağdaş müslümanların, geliştirdikleri tenkit usûlünde halâ XIX.-XX. yüzyılın pozitivist anlayışını sürdüren çizgide ısrar etmelerini izah etmek güçtür. Öte yandan aydınlanma çağında, dinin aşkın/manevî bir alanı da içine aldığı gerçeğini göz ardı eden pozitivist yaklaşımın neticesi olarak, neredeyse bütün olayları bir sebep-sonuç ilişkisi içerisinde görme temayülü ortaya çıkmış, bunun tarih anlayışına yansımaları sonucu, olaylar ile rivayetler arasında da böyle bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Siyasî-içtimaî olayların rivayetlerin özüne yansıdığı düşüncesi ile yapılan tetkikler böyle bir noktadan hareketle yapılmıştır.

Çağdaş eleştiri usûlü özünde, öncelikle sem'î metoda dayalı klâsik sistemin eleştirisini, ardından da yeni sistemin benimsetilmesi düşüncesini muhafaza ettiği için, geleneksel kültür ile ilgili yaklaşımları, ihtiyatla karşılanmalıdır. Bununla bağlantılı olarak, çağdaş aydın, hadis tartışmaları söz konusu olduğunda, rivayete dayalı bilginin, muteber bilgi olma özelliğini kabul etmeyen insan merkezli alternatif sistemi benimsemiş bir kişi olarak tartışmalarda yer almıştır. Bu da Batı ilim geleneğinde çağdaş *entelektüel aydını* öne çıkaran bir yöntem izlenmesinden kaynaklanır. Aydın, bütün problemlerin çözümünde temel figür olduğu gibi, rivayetlerin değerlendirilmesinde de en etkin rolü üstlenmiştir. Tedvin ve tasnif sürecini fiilen yaşayan, dönemin ilim anlayışını, önceliklerini, bilgi edinme ve bilgiyi kontrol edip değerlendirme yollarını daha yakından bilen hadis ehlinin, rivayetler hakkındaki değerlendirmelerinin bütünü ile sübjektifliği savunulurken, *entelektüel aydının* kendi başına vereceği hükümlerin geçerliliğinin iddia edilmesi, çağdaşlaşma döneminin insana biçtiği "aşkın" konum ile alakalıdır. Oysa geleneksel düşüncede, teorik olarak, ancak "kul insan"dan söz edilebilir. Bu yaklaşıma göre, sübjektiflik gerçek anlamda çağdaş hadis tenkitlerinde söz konusudur, zira sübjektif kararların bir araya getirilmesinden bir tenkit geleneği meydana getirmek mümkün değildir. Geleneksel dönemde başlangıçta bölgesel, zamanla da hadis toplama uğruna yapılmış yolculuklar ile yeknesak hale gelmiş bir tenkit geleneğinin oluştuğundan ve bu anlamda bir sistem bütünlüğünden söz etmek mümkündür. Çağdaş tenkit metodolojisi ise, sürekli karşısına aldığı rivayete dayalı tenkit geleneğini eleştirmekle meşguldür ve alternatif bir sistem üretmeye vakit bulamamaktadır. Bu durumu, çağdaşlaşma ile ilgili olarak kullanılan "Yumurta'yı kırmadan omlet yapamazsınız" ifadesi daha anlaşılır biçimde ortaya koymaktadır.

Çağdaşçı yaklaşımların, bir bütün halinde değerlendirildiğinde, dönemin siyasî ve içtimâî gelişmeleri ile doğrudan ilgili olduğu görülür. Hatta bu sebeple, çağdaşçıların, Batı bilimine hoşgörülü, Doğu değerlerine ise eleştirel yaklaştıklarını söylemek mümkündür. Bu bakış açısının bir yansıması olarak, İslâmî ilimlerin de bu gözle değerlendirildiği bir tavır sergilenmiş, Batı'yı kurtaran esasların müslümanlar için de çıkış yolu olacağı düşüncesi benimsenmiştir. Kitab-ı mukaddes tetkikleri ve geleneksel din anlayışına başkaldırı bağlamında, hıristiyanlığa ciddi eleştiriler yönelten Martin Luther'e benzer bir figür arayışı ile, bizim de bir Luther'imizin olması gerektiği çağrılarının tekrarlanması bu sebeptedir. Bakış açısı ve arayış Batı merkezli olunca, çağdaş dönem İslâm toplumlarında alim yerine aydın, ilim yerine modern bilim, gerçek din yerine tasavvur edilen din/ideoloji, öte dünya yerine bu dünya merkezli bir zihni şekillenme hakim olmuştur. Oysa, Batı'da manevî alanı dışlayan maddeci tarih okuma yönteminin açmazlarının farkına varılmasının ardından, alternatif yeni metodoloji arayışlarına girilmiştir. Şarkiyat tetkiklerinde bu yöntem benimsenmese de, alternatif yöntemler bilim çevrelerinde kabul görmüş, manevî ilimlere yönelik anlama metodolojilerine dayalı tetkikler yaygınlaşmıştır.

Yine çağdaş dönemde, tarih telakkisinde meydana gelen köklü değişikliğin, dinî literatüre yansımasının neticesi olarak, metodoloji arayışı bağlamında yürütülen yoğun çabalara rağmen klâsik usûle dair eserlere müracaat edilmemiştir. Sözelimi Fazlurrahman, hadis usûlü konularına tahsis ettiği *Islamic Methodology in History* adlı eserinde herhangi bir hadis usûlü konusuna ve eserine atıfta bulunmamıştır. Araştırmalarda büyük çoğunlukla bir arka plân (aksiyom) bulunması sebebiyle, rivayet, güvenilirliğin hangi derecesiyle ulaşırsa ulaşırsın, netice elde etmekten ziyade meseleyi bir kaosa götürme gibi bir durum karşımıza çıkmaktadır. Yine bu tetkikler sırasında, genelde bir ölçü ve standart probleminde de söz etmek mümkündür. Bu çerçevede eleştiriler çözüm üretmekten ziyade çözümsüzlük ile sonuçlanmıştır.

Ayrıca, çağdaş metodolojide, geleneksel kaynaklardaki bilgiyi uygulamaktan çok bilgi üzerine konuşmak, hadisleri anlamaya yönelik çabadan ziyade, hadisleri eleştirmek esas olmuştur. Bu da, ilim-amel ilişkisi bağlamında dikkate alınması gereken bir husustur. Klâsik usûlde ise, daha ziyade hadislerin i'maline,¹⁹ yani, toplumun yararına nasıl sonuçlar çıkarılabileceğine veya öncelikle müşkil rivayetlerin anlaşılmasını sağlayıcı yöntemlerin nasıl geliştirileceğine yönelik gayretlerin varlığından söz edilebilir.²⁰ Bununla bağlantılı olarak, hadislerde yer alan belirli konulara dair bilgilerin, tarihî olaylarla rivayetler arasındaki ilişkiler çerçevesinde değerlendirildiği, geçmişe ait bilgilerin isrâiliyat olduğu, geleceğe ait bilgilerin fiten-melâhim bağlamında sonradan uydurulmuş kabul edildiği bir acelecilik söz konusudur. Halbuki, rivayetlerle olaylar arasında bağlantı kurulmakla birlikte, bir peygamberin gaybe ait

¹⁹ Bu yaklaşım *Mecelle*'de "Kelâmın i'mali ihmalinden evlâdır" şeklinde yer almaktadır.

²⁰ Selahattin Polat, "Hadiste Anlam (Yorum) Metin Tenkidi İlişkisi", *Hadisin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*, Samsun 1993, s. 69.

bilgiler de verebileceği hesaba katılmalıdır. Yine, isrâiliyat ithamında bulunma aceleciliğinden önce, mukayeseli tetkikler yapma hakkı saklı tutulmak kaydı ile, rivayetin, ebedî hakikat veya ilahî bilginin tekrarı bağlamında değerlendirilmesi, isrâiliyat ithamı ile hemen bir kenara atılmaması, bilginin Kur'an'daki tarihî olayların anlaşılması ve bunlardan dersler çıkarılması doğrultusunda değerlendirilmesi mümkün olabilirdi.

V. ÇAĞDAŞ TENKİT YÖNTEMİNİN KLASİK USUL İLE MUKAYESESİ

Yukarıda da ifade edildiği üzere, modern çağ, insanı yani akli öne çıkararak bir yöntem geliştirmiş ve vahyî bilginin değerini kabul eden İslâm geleneğinin, rivayete dayalı bilgiyi bütün halinde reddetmesini isteyen bir tavır önermiştir. Bununla birlikte, çağdaş müslüman aydın, sem'î metodu bilgi edinme yolları arasında sayan İslâm inancının bu prensibini kabul etmesine, bunun bir neticesi olarak Kur'an'ın verdiği bilgileri doğru saymasına rağmen, çağdaş metodolojinin etkisi ile, hadisler aracılığı ile edinilen bu bilgilerin kabulünde büyük sıkıntılar çekmiştir. Yine, sem'î metotla öğrenilen gaybî haberler, tabiatüstü/mucizevî olaylar inancın bir parçası olmasına rağmen, çoğu kere Kur'an'da varlığı da unutulmuş, hadisler yoluyla bildirilen bu tür haberlerin reddinde aceleci davranılmıştır.

Esasen, özellikle şarkiyat tetkikleri söz konusu olduğunda, çağdaşlaşma dönemi, tecrübî bilginin öne çıktığı safha şeklinde değerlendirilebilirse de, İslâm için, metodoloji tartışmaları ile ilgili olarak işaret edilen, tecrübî ve sem'î metot ikilemi yoktur. Klasik dönem büyük ölçüde rivayete dayalı bilgi çağı olarak nitelendirilirse de, İslâm bilgi edinme yolu olarak, her iki yöntemin birlikte kullanılmasını istemektedir. Dolayısıyla hadislerin değerlendirilmesinde sem'î ve tecrübî metodun birlikte kullanılması araştırmacıyı en sağlıklı sonuca ulaştıracaktır. Rivayete dayalı bilginin kaynağı güvenilir ve sıhhat şartlarını taşımak kaydı ile en az tecrübî metot kadar delil değeri vardır. Zira sem'î bilgi Allah ve Peygamber ile irtibatlı iken, tecrübî bilgi sınırlı ölçüde akla ve duyu organlarına sahip insan ile irtibatlıdır. Oysa tecrübî bilgiyi öne çıkarma uğruna sem'î metodun kıyasıya eleştirilmesi, aynı zamanda sem'î metoda dayalı diğer inanç esaslarını da güçsüz duruma düşürecektir. Rivayetlerin sayısı ne kadar çok olursa olsun, tecrübî bilgi ile çatışan bilgilerin reddedilmesi, Kur'an'a dayalı bilginin te'vil edilmesi ve modern zihne vahiy konusunun izahında büyük güçlüklerle karşılaşılması köklü yöntem değişikliği ile alakalıdır.

Çağdaş tenkit usûlündeki genellemeci yaklaşımın bir sonucu olarak, esasen geleneğin de şiddetle eleştirdiği, birtakım hususları umumileştirmek ve bu olguyu rivayet geleneğinin temel vasfı imiş gibi değerlendirmek de büyük yanlışlıklara neden olmuştur. Sözgelimi uydurmacılık hadisesi bir vakıadır ve muhaddisler de, rivayet tenkidi yöntemlerini, cerh ve ta'dil usûllerini, uydurmacılık hareketlerinin önüne geçmek için geliştirmişlerdir. Pek tabii olarak, inancın temeli sem'î metoda dayandığı

için, söz konusu dönemde rivayet esaslı bir sistem geliştirilmiştir. Buna rağmen bu vakıayı, hadis külliyatının, bütün halinde uydurulduğu iddiasına basamak yapmak son derece yanlıştır. Yine bu bağlamda, çağdaş hadis eleştirileri sırasında ehl-i hadisin eleştirel tavrı göz ardı edilmiş, tenkit, sanki modern dönemin ana vasfı imiş gibi bir yaklaşım sergilenmiştir. Halbuki her bir metot, kendi önceliklerine göre bir tenkit yöntemi geliştirmiş ve düşüncelerine kaynaklık edecek bilgileri bu yolla test etmiştir. Kaldı ki, hadis geleneğindeki eleştirel tavır, zamana bağlı bir uygulama değildir. Kendisini ehil gören ve yeterli delile ulaştığını düşünen herkes, kendisine yöneltilen eleştirilere açık olmak kaydı ile, bu hakka sahiptir. Aynı şekilde bu kimsenin, ilmî nitelikli çağdaş eleştirilere karşı çıkması kadar garip ve özü ile çelişik bir durum da olamaz. Buna bağlı olarak, çağdaş metodolojiyi savunanların da, geleneği eleştirirken, kendisinin tenkit edilmesini beklemek gibi bir durumu kabullenmesi gerekir. Bu anlamda, en sahih hadis kaynakları sayılan *Sahîhayn*'ın da, gerekçesi ne olursa olsun, tarih içinde muhtelif açılardan tenkide konu edilmesi bu anlayışımızın en açık tarihî dayanaklarıdır.

Metodolojik hadis eleştirisi yapanların usûl açısından bir başka çelişkisi, bir yandan hadislerin bizzat Hz. Peygamber'e ait olmayıp, sonraki yüzyıllarda ona nisbet edilen sözler olduğunu ileri sürmeleri, bir yandan da ehl-i hadisin rivayetleri anlamadan ezberleyip naklettikleri, bu vasıflarını, fakihlere hitaben söyledikleri "Biz eczacılar siz doktorlarsınız" sözleri ile de ifade ettiklerini söylemeleridir. İdeâl olan âlimin fakih-muhaddis olması ise de, genelde hadis ehli himmetlerini, rivayetleri duyduğu şekli ile nakletmeye teksif etmişler, rivayetlerden hüküm çıkarma, bir başka ifade ile onun manen rivayeti işini fakihlere bırakmışlardır. Tasnif dönemine kadar rivayetlerin yazılı ve şifahî olarak korunmasında muhaddislerin bu konudaki titizliklerinin önemi büyüktür. Şayet bu dönemde, çağdaş münekkitlerin söylediği gibi, ehl-i hadis de metnin muhafazasını bırakıp, onlardan hüküm çıkarmaya önem verselerdi, bugün elimizde metinleri itibariyle sahih olduğunu iddia edebileceğimiz bir rivayet bulmak imkânsızlaşır. Bu bağlamda, esasen hadislerin muhteva değişimine kapı açacak olan, Fazlurrahman'ın toplumun dinamik yapısını korumak adına ileri sürdüğü, icma-sünnet, ictihat-hadis ilişkileri konusundaki iddialarıdır. Şayet hadislerin rivayet ve kitabeti döneminde Fazlurrahman'ın istediği doğrultuda bir uygulama benimsense idi, elimizde istinbat için elverişli rivayet kalmazdı.

Çağdaş metodolojinin rivayetler konusundaki bir yanlılığı da, ilk devirlerde hadislerin cem, tedvin ve tasnifi konularında bilgi edinmek için, muhaddislere ve rivayet kitaplarına başvurmaktan ziyade, hadis ilminde önemli bir mevkiî işgal etmeyen şahıslara ve toplumun günlük ihtiyaçlarına çözümler üretmeye yönelik olarak yazılan kaynaklara müracaat etmeleridir. Tasnif fikrinin bile şekillenmediği bir dönemde, doğrudan Peygamberî bilginin kitaplaştırılması sürecine geçilmesi istenilen bir durum olmakla birlikte, bu tür bilgilerin ulemânın yorumları ile birlikte kitaplaştırılması da şaşılabilecek bir gelişme değildir. Tedvin ve tasnif sürecinin ilk ürünleri olan ve mer-

fû, mevkuf ve maktû' rivayetleri bir arada bulunduran bu bilgilerin, tabii olmayan bir biçimde yorumlanması ve sünnet ve ulemâ kanaatleri ile hadislerin karıştığı şekilde bir anlayışa dönüşmesi ancak ön kabullere/aksiyom²¹ dayalı bir yaklaşımın sonucu olmalıdır. Kısacası, çağdaş metodolojide, hadislerin aslına sadık biçimde korunması hususunda fakihlerin anlama çabalarına ve yoruma dayalı anlayışlarına bakarak, hadislerin muhtevasının Hz. Peygamber'e aidiyeti konusunda da, tedvin döneminin her türlü rivayeti eserlerine alan tedvin usûlüne bakarak hüküm vermişler ve buna bağlı olarak ulaşılan sonuç da farklı olmuştur. Rivayetleri anlama ve ondan hüküm çıkarma usûlünden kaynaklanan hata ve eksikliklerin sorumluluğu fakihlere aittir ve o da bunun bilincindedir. Muhaddis ise kendisine yanılma hakkı tanımamaktadır. Metinlerin değişmeden nesilden nesile sağlıklı aktarılması için, yorumlama insiyatifinin râvîye verilmemesi belki daha makbul bir gelişmedir. Bu sebeple, hadis rivayet geleneğinin mahiyeti konusunda derinleşen muhaddisler mana ile rivayete karşı çıkmışlar hatta bazıları gelenekte mana ile rivayetin yaygın olmadığını savunmuşlardır.

Çağdaş metodolojide, râvîler hakkında yapılan değerlendirmelerin sübjektifliği ileri sürülerek rivayet geleneğinin eleştirilmesi de sık başvurulan bir yöntemdir. Oysa rivayet geleneğinde, râvîler hakkında yapılan tenkitler gerek o dönemde, gerekse daha sonra ayrıntılı tenkitlere açıktır. Geleneksel tenkidin en önemli özelliği, cerh sebebinin açıklanmış olmasıdır. Böyle olmayan bir cerhin hükmü yoktur. *Cerhin mübeyyen* olması, herkesin tenkidine açıklığının garanti altına alınması anlamına gelmektedir. Ayrıca mübeyyen cerh, cârihin *müteşeddid* ve *mütesahilliği* konusunda sonraki araştırmacılara malzeme sunacaktır. Modern tenkit yöntemleri ise, sonraki tetkiklere açıklığı, mütalaa edilebilirliği ve delillerin açıkça ortaya konması bakımından aynı fırsatı tanımamaktadır.

Yine çağdaş hadis tenkitlerinde izlenen yöntemin aksine, klâsik dönem rical tenkidi ilminin temel esasları, dönemin kıt imkânlarına rağmen kısa bir sürede ortaya çıkmış ve İslâm dünyasının muhtelif yerlerinde hemen hemen "standart" bir şekilde uygulanır olmuştur. Elbette bunda, Hz. Peygamber'den sonra tabii seyrinde devam eden bir toplumsal süreç içerisinde, aksaklıklar ortaya çıktıkça rical tenkidi ilminin şekillenmesinin etkisi vardır. Bu anlamda klâsik yöntemin, tamamen yıkılması gereken bir toplumsal yapı bulunmamaktadır, dolayısıyla yıkmakla değil mevcut sistemin aksayan yönlerini düzeltip, onu yaygınlaştırmak temel hedeftir. Ayrıca klâsik dönem hadis tenkidinin sonunda hedef, güvenilir hadisleri tespitise bu tür hadisler, uydurmaları ya da zayıf rivayetleri tespitise bu rivayetler, somut eserlerde ortaya konulmuştur. Çağdaş tenkitlerde ise iki asra yakın bir zamandır *eleştiriler* devam ettirilmesine rağmen güvenilir olduğu ileri sürülen veya uydurma olduğu ileri sürülen hadisler tespit edilip toplanarak ilgililere arz edilmiş değildir. Üstelik bütün tartışma-

²¹ Aksiyom, doğruluğu ispata ihtiyaç duyulmayacak kadar kesin olan görüş ya da söz (Kaziyye-i müte'ârife).

lar sınırlı sayıda hadis etrafında cereyân etmekte, genel nitelikli hadis tenkitleri bunlardan hareketle yapılmaktadır.

Geleneksel tenkit usûlü ile çağdaş metot arasındaki önemli bir fark da, rivayetlerin anlaşılma sürecinde hüküm verme konusundaki aceleciliktir. İslâmî yorum geleneğinde, toplumun menfaatine olmak üzere hükümlerin ihmâli değil *i'mâli* esas olduğu gibi, rivayet hakkında kesin hükme varmadıkça tevakkuf özelliği²² de bunun bir mütemmimi olarak, hep birlikte göz önünde bulundurulmuştur. Oysa tartışılmaz ön kabullere dayalı çağdaş tenkitlerde, genellemeyi destekleyici birkaç malzemenin hareketle hemen sonuca varılabilmekte, bu aceleci hüküm verme, aşırı kendine güven, geniş kitlelere cephe alınma gibi neticelerin yolunu açmaktadır.

VI. ÇAĞDAŞ HADİS TENKİDİ YÖNTEMİNİN ZAAFIYETLERİ

Esasen şu ana kadar genel anlamda çağdaşlaşma düşüncesi ve tenkit yöntemi hakkında verilen bilgilerde ve ilgili değerlendirmelerde, metodolojik hadis tenkidi yöntemlerinin zayıflıklarına da işaret edilmekle birlikte, burada, ayrı bir başlık altında bazı hususlara ayrıca işaret edilecektir:

1. Çağdaş hadis eleştiri yöntemi büyük ölçüde genellemelere dayalı olup, temelde tek doğrunun savunulan görüş olduğu anlayışını benimsemektedir. Bu özellik, Avrupa aydınlanma çağının, tek doğrunun, kendilerince önerilen olduğu düşüncesinin hadis ilmine yansımalarıdır. Bu tavır gelenekteki müspetlikleri bütünü ile görmezlikten gelen, sünnetin, ilâhî ve evrensel mesaj Kur'an'ın bir toplumu dönüştürme modelinin ilk olarak Hz. Peygamber ve ashabının uygulaması olduğunu göz ardı eden bir anlayıştır. Dolayısıyla çağdaş tenkit geleneği ile ilgili olarak yapılması gereken ilk iş, üzerindeki genellemeci ve şarkiyat araştırmalarının gölgesinde şekillendiği suçlamasından kurtarılmasıdır.

2. Çağdaş araştırmacıların hadis tarihine dair tetkikleri, bilgiyi olduğu gibi nakleden kaynaklara değil onları fikhî ihtiyaçlar çerçevesinde yorumlayan, nispeten erken dönem kaynaklara dayanır. Bu ilgi, pek tabii olarak rivayetlerin zamanla değişim geçirdiği kanaatinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu tutumu, doğru bilgiyi yanlış yerde arama şeklinde değerlendirmek mümkündür. Buna göre, fikhî yorumlara kaynaklık eden rivayete dayalı *şifâhî* ve *kitâbî* gelenek görmezlikten gelinmiştir. Kanaatimizce yanlışlığa sebep olan husus da budur. Oysa tedvin dönemi hakkında sağlıklı bilgiye ulaşmak için, rivayetleri daha sonra hadis eserlerinde kaydedilen muhaddislerin *şifâhî* geleneğine müracaat edilmelidir.

3. Çağdaş metodoloji ya da klâsik usûlün kullanılması sonucu, aynı meselede

²² Selahattin Polat, "Hadiste Anlam (Yorum) Metin Tenkidi İlişkisi", *Hadisin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*, s. 69. 74.

farklı kanaatlere ulaşılması, esas itibariyle tarihi bilgiyi anlamada kullanılan iki farklı yaklaşımın tezahürü olmasına rağmen, çağdaş tenkit usûlünde bu durum göz ardı edilmiş ve geleneksel malzemedan yapılan alıntılarla, yeni sistemin doğruluğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Öte yandan, açık bir çelişki arz etmesine rağmen, eleştirilen kaynaktan hareketle aynı kaynağın yanlışlığı ortaya konulmaya çalışılmış, böylelikle kaynak kullanımı ve hükümlerde çifte standart sergilenmiştir.

4. Seçmeci ve eleştirel yaklaşımın hadis tetkiklerinde uygulanması mümkün olmakla birlikte, bunun, geleneksel yöntemi bütünü ile ortadan kaldırmak amacı ile değil, gelenekteki yanlış anlamaları ve yanlış anlamaya müsait noksanlıkları gidermek için yapılması gerekir. Rivayet malzemesinden uydurmaları veya yanlış anlamaya müsait olanları öne çıkararak, bütün gelenek hakkında genel hükümler verilmemelidir. Eleştirel yaklaşım ve seçmeci yöntem ilmî bir usûl olmakla birlikte, bunu yaparken hakkaniyetle davranmak da ilmin öncelikli gerekleri arasındadır. Aksi halde Fazlurrahman'ın dediği gibi, uygun seçmelerle, tarih içerisinde birkaç türlü İslâm portresi çıkarmak mümkündür. Yine İslâm ile önceki dinler arasındaki benzerlikler konusunda da aceleci tenkit usûlüne baş vurulmuştur: Dinin ana ilkeleri konusunda değilse bile, dinler arası benzerliklerde aceleci bir şekilde isrâiliyyât etkisi gündeme getirilmektedir. Oysa bununla ilgili olarak hatırlanması gereken ilk husus, bütün ilahî dinlerin vahiy kaynaklı olduğudur. Zaman içinde değişmesi gereken unsurlar dışında, inanca ve ahlâka yönelik hususların ve bunlara dair bazı detayların birbirine benzemesi hususu evrensel ilâhî hikmet çerçevesinde değerlendirilebilir. Şu halde bu tür genelleme tarzındaki yaklaşımlar fikir ihtilaflarının giderilmesine yönelik çabaları ve te'lifçi yaklaşımı engeller hale dönüşmemelidir.

5. Bütün ameli ve itikâdî ekollerce lafzen ve manen mütevatir kabul edilen "Men kezebe" hadisinin, Goldziher'in ileri sürdüğü, metodolojik gerekçelerden hareketle, uydurma kabul edilmesi durumunda, en azından teorik olarak, lafzen ve manen mütevatir olan Kur'an için de benzeri iddialar ileri sürülebilir. Şifahî ve kitâbî anlamda bir rivayet mahsulü olan Kur'an'ın da çağdaşlaşma döneminin rivayete karşı bu tavırdan etkilenmesi söz konusudur. Nitekim bugün Batı'da, aynı usûlün şarkiyatçı geleneğe mensup kişilerce, Kur'an üzerinde de tatbik edildiği, ilim çevrelerince bilinmektedir. Ayrıca sem'î bilgi kaynaklarını zayıf düşürmeye yönelik bu yöntem, ayrıca Kur'an'ın bazı konularda verdiği bilgileri de mecazî kabul etmenin önünü açmıştır.

6. Toplumunu yaşayan sünnet esasına göre yeniden yapılandırmak isteyen çağdaş metodolojinin, pratik hayata yansımaları, teoride düşünüldüğü şekilde olmamıştır. İlmî mesainin daha çok teorik çerçevede yürütüldüğü bu usûlün ortaya çıkışından itibaren, önerilen ideâl etrafında şekillenmiş bir toplum modeli ortaya konulmuş değildir. Oysa, sistemli bir düşünce, teorik çerçevenin uygulamaya yansımalarını ve ileride ulaşacağı noktaları görebilmelidir. Klâsik hadis tenkit usûlü ise, Hz. Peygamber sonrası devam eden yapının devamına yönelik önemli katkılar sağlamak suretiyle, sünnet esaslı toplumsal düzenin korunmasında en etkin rolü oynamıştır.

7. Çağdaş metodoloji kullanılarak, sistemli biçimde rivayet geleneğine yöneltilen küllî eleştiriler, sahih hadislerin de eleştiri kapsamına alınmasını doğurur, hatta bu tarz tenkidin, ucu Kur'an'a varan bir yöneme dönüşmesi muhtemeldir. Ayrıca rivayet geleneğine yönelik küllî eleştiri, çağdaş münekkitlerin görüşlerini desteklemek üzere, hadis ya da siyer/tarih literatüründen delil bulma girişimlerinin geçersizliği anlamına gelir. Yine çağdaş yöntemin tarih literatüründen istifadesinin, rivayetlerin uydurulduğuna dair gerekçeler bulmaya dönüştürülmesi de onun değerini düşüren bir unsurdur.

8. Yeni metodoloji kullanılarak açılan cesaret yolundan, dinî konularda ehil olmayan kişilerin de gönül rahatlığı ile yürümesinin önü açılmış; bunun sonucunda şekillenen Hz. Peygamber tasviri de beklentilere uygun biçimde çizilmiştir. Sözgelimi, mucizelerden ve gelecekte haber veren bir hadisin tarihî bakımdan sahih yolla, Hz. Peygamber'den gelmesinin kabul edilemeyeceğinin söylenmesi,²³ kesin ya da tahmini bilgi türü olarak, peygamberin geleceğe dair bilgi vermesini veya öngöründe bulunmasını kabul etmemenin ürünüdür. Bu anlamda, sem'î delille öğrenilmesinin zarurî olduğu konularda bile, rivayetlere itimat edilmeyip, "Benim bildiğim/tanıdığım Peygamber bunu söylemez, söylememeli" şeklinde bir yaklaşımın sergilenmesi bu sebeptedir. Bu anlayışa göre, özellikle günümüzde çok tartışılan hususlar söz konusu olduğunda, Hz. Peygamber, istenilen şeyleri söyleyen istenmeyenleri de söylememiş olan bir destekçi konumunda görülmüştür. Yine aynı anlayışın yansıması olarak, Hz. Peygamberin gündelik hayata dair ayrıntılı düzenleme yapmadığı gibi bir görüş de ileri sürülebilmektedir. Halbuki ondan naklen, toplum ile ilgili oldukça ayrıntı konularda pek çok bilgi bize ulaşmıştır.

9. Eleştirel yaklaşımlarda dikkat çeken bir karmaşa da, hadislerin vârid olduğu zaman, mekan, şahıs ve şartların anlaşılması gerektiği düşüncesi ile, çağdaş yaklaşımlarda sıkça tekrarlanan, hadislerin söylendikleri dönemlerin fikrî, amelî, siyasî şartlarının ürünü olduğu iddiasının bir ilgisinin bulunmadığının dikkate alınmamasıdır. İlâhî hitabın ilk muhatabı ve uygulayıp uygulatıcısı olan Hz. Peygamber'in her halükarda, içinde bulunduğu toplumun şartlarını dikkate alması kadar tabii bir şey olamaz. Hadislerden istifade ederken bu husus mutlaka hesaba katılmalıdır. Ancak onun bu tavrından hareketle, isteyen herkesin yaşadığı dönemde yeni sünnetler ihdas etme gayreti içerisinde olmasının da önü alınmalıdır. Çağdaş münekkitlerin ileri sürdüğü, ilk döneme ilişkin iddialar ve bunların arka plânının netleştirilmesi ile; bu karmaşanın ortadan kalkacağı ortadadır. Dolayısıyla, çağdaş tenkit metodoloji ile ulaşılan iddiaların anlaşılır tarzda ortaya konulması durumunda, bu tür yanlış anlamaya müsait hususlar aydınlatılacak ve bilgisizce cesur adımların atılmasının önüne geçilmiş olacaktır.

²³ Fazlur Rahman, *Islamic Methodology*, s. 46.

10. Çağdaş tenkit metodolojisinin genel hedeflerine uygun düşmesi sebebiyle, hadislere yönelik umumî tenkidî değerlendirmelerde zaman zaman sathî ve gayr-i ilmî bir tavır sergilenmiştir. Sözelimi muhaddislerin bildiği rivayetlerin sayısı ve eserlerini kaç hadis arasından seçip meydana getirdikleri konusu bunun açık bir delilidir. Ayrıca böyle bir yaklaşımda kullanılan üslup ve mantık yürütme biçimi ilmî olmaktan çok, avâmî niteliklidir. Oysa, rivayetlerin sayısı ve artması meselesi ilmî tetkiklerle ortaya konulması gereken, hadis usûlüne dair teknik bir husustur.

11. Yine, çağdaş tenkit metodolojisinde eleştiri sırasında, ferdî olayların genelleştirildiği, aşırı örneklerden umumî kanaatlere varıldığı, makbul olmayan ya da tanınmayan bir kişinin görüşünün genel görüş gibi sunulduğu, zayıf, mesnetsiz rivayetlerin delil olarak kullanıldığı, kaynaklardan delil toplanırken parçacı bir yaklaşım sergilendiği ve konunun hatta ilgili delilin bile bir kısmının öne çıkartıldığı, metnin bütünlüğü göz ardı edilerek delillerin istenildiği şekilde parafraze edilerek, çarpıtılarak sunulduğu dolayısıyla yöntem olarak genel geçer bir metodolojinin geliştirilemediği bir durum söz konusudur. Çoğu kere bu tür deliller kullanılarak, önceden kabul edilmiş aksiyomlar ya da peşin hükümler ispatlanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla çağdaş yaklaşımlarda öncelikle, açık ve anlaşılır biçimde delil kullanma metodunun ortaya konulması ve bunun hadislerin sıhhatini tespitten, onların ahlâk, ibadet, muâmelât gibi alanlarda toplumsal hayatın yeniden inşasında nasıl kullanılacağına varıncaya kadar uygulama biçiminin gösterilmesi gerekmektedir.

12. Yine, çağdaş tenkitlerde, teorik anlamda ortaya konulan metodolojiye her zaman uyulmamış, Kur'an'ı, hadisleri ve tarihî birikimi değerlendirirken, ileri sürülen bütünsellik ilkesi çoğu kere ihlal edilmiş, bu ilke, zihinlerinde tasvir edilen *muhayyel bütünsellik* olarak kalmaya devam etmiştir. Zira seçmeci bir üslupla kaynaklardan derlenen delillerin, bütünselci yaklaşımı yansıtması tartışılır kalmak durumundadır. Dolayısıyla bu yolla ortaya çıkarılan tablo, şâz ve marjinal yaklaşımlardan arınmış genel dinî yapıyı yansıtmaktan çok uzaktır. Bu, bütünsellik adına parçacılık, yani bir anlamda metot açısından çelişki demektir.

13. Şarkiyat tetkiklerinde olduğu gibi, çağdaş metodolojide de İslâm ve hadis araştırmaları, İlahî bir emrin ona inananlar tarafından hayata tatbiki çerçevesinden çıkarılmış, toplumdaki soyutlanmış "tarihsel bir kesit" olarak ve mücerret rivayetler bağlamında ele alınmıştır. Oysa, rivayet geleneğinin yaygınlaşmadığı bir dönemde de o rivayetlerin özünün fiilî uygulamaya dönüştüğü, toplumu yönlendiren en temel unsurlardan olduğu, onların doğrudan hayatla irtibatının bulunduğu hep göz ardı edilmiştir.

14. Son olarak; çağdaş eleştirilerin yüz elli yılı aşkın bir geçmişi olmasına rağmen, sünnetin toplumda yeniden hayatiyet kazanmasının adımı atılabilmiş değildir ve bu kadar sürenin geçmesine rağmen, geliştirilmeye çalışılan çağdaş hadis tenkidi metodolojisi halâ hadislerin ve rivayet sisteminin eleştirildiği bir süreç olmaya de-

vam etmektedir. Yeni bakış açısı, toplumun büyük kesimini oluşturan ve sünneti toplumda yerleştirecek olan orta seviyeli insanlara bile açık fikirlilikle anlatılamamış, dolayısıyla kanaatimce, ilim çevrelerinin hatta konunun uzmanlarının bile uzun mesailer harcıyarak kavrayabildiği bu yöntemin XX. yüzyılın modern insanına sünnetin evrensel boyutunu yeniden anlatma vazifesini yerine getirmesi zor gözükmektedir.

VII. METODOLOJİYE DAİR BAZI TEKLİFLER VE SONUÇ

Muhaddislerin temel vasfı, *günün ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı* çalışmaları tespit edip, ihtiyaçlara cevap vermek üzere gerekli tedbirleri zamanında almalarıdır. Bu anlamda her hadisçi çağını yaşamalı; alanı ile ilgili olarak çağının problemlerine çözüm aramalı, sünneti çağına anlatmalı, çağın insanının hadis ve sünnet tartışmaları konusundaki içine düştüğü sıkıntılara çözüm/cevap üretmelidir. Bu anlamda günümüzde hadislerin ve bununla doğrudan ilgili olarak, sünnetin karşı karşıya bulunduğu en ciddi problem *sünnetin otoritesinin sarsılması ve inananlar katındaki itibarının azaltılmasıdır*. Dolayısıyla yapılacak çalışmaların, -en azından bir kısmında- bu konulara ağırlık verilmesi hadis ilim geleneğinin bir gereğidir. Bu konuları doğrudan ele almak üzere, literatüre *hadis problemleri* adı altında bir bölümün eklenmesi, hatta klâsik hadis meselelerinin bu problemler dikkate alınarak ve çağdaş yaklaşımlarda sorulan sorulara cevaplar verilerek yeniden yazılması bir zarurettir.

Rivayete dayalı malzemenin sıhhatini tespite ve anlaşılmasına yönelik bütün gayretler desteklenmeli, ancak metodolojik yaklaşımlarda sergilenen tutumun aksine, esas gaye, eleştirmek veya bir eserin güvenilir olmadığını ispatlamak değil, bu malzemedan nasıl istifade edilebileceğinin yollarını aramak olmalıdır. Zira temel değerleri yıkılmış İslâm toplumunun, bir toplumsal model oluşturması mümkün değildir. Şu halde, toplumun dinamik yapısının sürekliliğinin sağlanması, ihtiyaçlara göre, aydınların yeni sünnetler *ihdas* etmesinin önünü açarak değil, belki sıhhati tespit edilmiş hadislerin ruhundan hareketle gerçekleştirilebilir.

Çağdaş metodolojinin önyargılarından arındırılmak şartı ile, klâsik kaynak tetkiklerine önem verilmesi, hadis geleneğinin bir gereğidir. Yine aynı kaygı göz ardı edilmeksizin, rivayet asrının ve rivayetlerin arka plânının aydınlatılmasına yönelik bütün gayretler desteklenmelidir. Bu anlamda, delillerin aynı sıhhat şartlarını taşıması kaydıyla, hadis kaynakları gibi, siyer ve megâzî literatürü de kullanılmalıdır.

Hadislerin anlaşılmasına yönelik olarak, klâsik yöntemler kullanılmakla birlikte, dinî literatür konusunda önyargılı olmayan her türlü ilim ve yaklaşımdan istifade edilmelidir. Hadisleri anlama gayretleri çerçevesinde, tarih, sosyal tarih, iktisat, iktisat tarihi, psikoloji, sosyal psikoloji, sosyal antropoloji gibi alanlar kullanılmalıdır. Modern tetkik ve anlama yöntemlerinin kullanılması, hadislerin doğru anlaşılıp toplumda uygulanmasına yardımcı olacaksa, elbette, bu yöntemlerden istifade edilmelidir. Bu bağlamda anlatan, anlayan, anlatılan, bağlam ve anlaşılma açısından geliş-

tilen yeni yöntemler elbette önem arz etmektedir.²⁴ Ancak burada anlamaya yönelik gayretler ile, mahkum etmeye yönelik gayretlerin tefrik edilmesi gerekir.

Çağdaşlaşma projesinin temel hedefi, erdemli bir toplum oluşturmak ve gerçek İslâm'ı yeniden ihyâ etmek ise, bunun yolu, toplumun temel değerlerini toptan karışısına almak değil, günün gelişmelerine paralel olarak, toplumun dinî-içtimâf ihtiyaçlarına, ayet ve hadislerden hareketle cevap vermektir. *İçtimaî hadis şerhçiliği* de denilebilecek bu yaklaşımla, bir anlamda Hz. Peygamber ve altın neslin (en geniş anlamıyla sünnet) Kur'an'ı anlama, yaşama ve yorumlama biçimini kitaplar arasında sıkışıp kalmaktan kurtarıp, değişen ihtiyaçlara cevap verecek tarzda, yeniden yorumlanmasının önü açılmış olacaktır.

Metodolojik hadis eleştirilerinin, Avrupa'nın son iki yüz yıllık siyasî, ideolojik ve fikrî tarihi ile doğrudan irtibatlı olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır. Dolayısıyla, bu eleştirilerde dile getirilen, hadislerin arka plânının anlaşılması önerisine paralel biçimde, Batı hadis tetkiklerinin arka plânının araştırılması boyutunun da ihmal edilmemesi gerekir. Ancak bu yapılırsa, hadis araştırmalarının, aksiyomlardan ve peşin hükümlerden uzak, pozitivist yaklaşımların gölgesinden kurtulmuş, dinin maddî ve manevî boyutunu birlikte dikkate alan bir açılımla yürütüldüğünden söz edilebilir.

Önyargılarından arındırılmak şartıyla, modern tenkit metodolojisinin hadislere tatbik edilmesinin, kanaatimce, cerh ve ta'dil ilmi ölçüleri ile çatışan bir yanı yoktur. Ancak, yöntemin, temel İslâmî literatürün tedvin süreci ile asla kıyaslanamayacak olan *Biblical criticism* etrafında şekillenmesi ve özellikle hadis tetkikleri bağlamında küllî aksiyomlardan hareket edilmesi dolayısıyla, kabul edilmesi de imkânsızdır. Bununla birlikte, bugünün hadis münekkidi, çağdaş eleştirileri körü körüne reddetmek yerine, ondan istifade etmenin yollarını da aramalıdır.

Hadis ilmi geleneği, bir anlamda eleştiri geleneğidir. Dolayısıyla geçmişte olduğu gibi bugün de bütün sorular sorulmalı, hadis tenkidi yapılmalı, yeni ilmî gelişmelere ve tespitlere paralel olarak hem hadise hem de hadis eleştirilerine karşı tenkîdî tavır sürdürülmelidir. Bu anlamda, çağdaş dönem hadis eleştirilerini *başlangıç* dönemi, *yaygınlaşma* dönemi ve *günümüz* şeklinde üç safhaya ayırırsak; günümüzün yöntemi, eski ya da yeni ön kabullerden uzak, modern tartışmalardan haberdar, iddiaların arka plânlarının da dikkate alındığı ve her şeyden önemlisi müslümanca bir tavrın benimsendiği tarzda olmalıdır. Modernleşme sürecine paralel olarak gelişen çağdaş hadis eleştirileri söz konusu edildiğinde bu anlamda, şu ana kadar, yaygın, kabul görmüş bir tenkit usûlü geliştirildiğinden söz edilemez.

Özellikle çağdaş yaklaşımların yönlendirmesi ile ulaşılmış kanaatlerin sonucu olarak kabul edilen, belirli konulara dair hadislerin sıhhati konusundaki peşin hü-

²⁴ Mehmet Görmez, "Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu ve Yeni bir Metodoloji İçin Atılması Gereken Adımlar", *İslâmî Araştırmalar*, X, sayı 1/2/3, 1977, s. 39-41.

kümlü yaklaşımlardan geri durulmalıdır. Bu tür peşin hükümler, Peygamber'in konuşma alanını daraltma anlamına gelir. Burada sem'î metodun benimsenmesinin zorunlu bir neticesi olarak, takip edilmesi gereken yöntem, mevcut ve yeni bulunması muhtemel, bütün imkanlar kullanılarak ve verilere/delile dayalı olarak rivayetin sıhhatini tetkik olmalıdır. Bu sağlandıktan sonra, inanan insanın yapması gereken sadece onu kabul etmektir.

Sonuç olarak, XIX. yüzyıldan bu yana devam eden çağdaşlaşma döneminde, İslâm toplumu tarihinin en sıkıntılı ve problemler karşısında kendisini en güçsüz hissettiği bir süreç yaşamaktadır. Bu süreç, aydınların içinde buldukları açmazları fark edip çare arama dönemi olarak nitelendirilmekle birlikte, sonuçları açısından, henüz umut vaat eden bir çıkış yolu üretebilmiş değildir. İhtiyatlı bir yaklaşımla, sadece hadis tartışmaları hesaba katılsa bile, bu yöntem ve anlayış devam ettiği müddetçe, düvel-i muazzama karşısında her bakımdan yenik düşmüş "bizler" açısından bu sürecin daha hayli zaman alacağını kestirmek kehânet olmayacaktır.